

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.
Ukraine

**INSTITUTE
FOR ECONOMIC RESEARCH
AND POLICY CONSULTING**

Середній бізнес в Україні: Terra incognita чи “схований” Mittelstand

Євген Ангел, Владислав Баськов, Оксана Кузяків

Інститут економічних досліджень та політичних
консультацій

Київ - 2024

Зміст

- Про дослідження
- Де середній бізнес ховається в українській статистиці?
- Джерела виникнення середніх підприємств в українській економіці
- Стан та майбутнє середнього бізнесу в Україні
- Уявлення про підприємництво та середній бізнес в Україні
- Середній бізнес та середній клас в Україні

2

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.
Ukraine

**INSTITUTE
FOR ECONOMIC RESEARCH
AND POLICY CONSULTING**

Про дослідження

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.
Ukraine

**INSTITUTE
FOR ECONOMIC RESEARCH
AND POLICY CONSULTING**

3

Чому дослідження середнього бізнесу важливе?

Чому середній бізнес?

Середні приватні підприємства відіграють важливу роль в економіці та соціальному розвитку розвинених країн

Середні підприємства, що працюють на внутрішньому і зовнішньому ринках, є своєрідним «кістяком» економіки

Порівняно з малим бізнесом та великими підприємствами, середній бізнес має вищу життєздатність, кращий доступ до зовнішнього фінансування та переваги «ефекту масштабу»

Середні підприємства будуть більш орієнтовані на споживача і більш гнучко реагуватимуть на зміни попиту та бізнес-середовища

Представники середнього бізнесу є носіями ліберальних цінностей, ідей свободи, вільного і демократичного суспільства і однакових правил гри для всіх, і передають цей досвід і традиції майбутнім поколінням.

Німецький Mittelstand як зразок для наслідування (?)

АЛЕ

В Україні середній бізнес залишається Terra incognita, ми мало про це знаємо, адже ця частина бізнесу прихована серед дрібних компаній і знаходиться в тіні великих

Про дослідження

У 2003 році Інститут економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕД) провів дослідження середнього бізнесу. У 2023 році у команди ІЕД виникла ідея повторити дослідження середнього бізнесу, для того, щоб з'ясувати, що змінилось за 20 буремних років розвитку країни.

До вашої уваги ми пропонуємо нове «Дослідження середнього бізнесу 2023», яке стало можливо завдяки підтримці Фонду Фрідріха Наумана.

Мета: підвищити обізнаність зацікавлених сторін в Україні та за кордоном про стан, потреби та перспективи розвитку середнього бізнесу в Україні як ключового носія ліберальних цінностей та важливої рушійної сили проєвропейських реформ в Україні.

Широке інформування про середній бізнес в Україні як надійного партнера та стейкхолдера проєвропейських реформ для прискорення руху України до Європейського Союзу є однією з ключових потреб для розвитку цього важливого прошарку українського бізнесу та суспільного класу

Головні джерела дослідження

Фокус група з експертами

- Проведено фокус групу з українськими експертами для оцінки сильних, слабких сторін, викликів та перспектив середнього бізнесу в Україні як носія ліберально-демократичних цінностей

Глибинні інтерв'ю зі зацікавленими сторонами

- Проведено інтерв'ю з 22 представниками бізнесу та бізнес-асоціацій, державні службовці національного та регіонального рівня, науковців, експерти з розвитку підприємництва та представники громадянського суспільства

Опитування середніх підприємств

- Опитано більше 206 керівників середніх підприємств

Опитування громадян

- Опитано 364 людини (середній вік 30 років)

Вибірка опитувань

Опитування середніх підприємств

- Польовий етап опитування тривав з 19 червня до 14 липня 2023 року
- Всього опитано 206 керівників середніх підприємств в 21 регіоні України (розмір підприємств – за кількістю зайнятих)
- Найбільшу частку вибірки за сектором (96% опитаних) становлять промислові підприємства
- Середній вік опитаних представників бізнесу становить 46 років
- Більшість респондентів мають вищу повну освіту (93% вибірки)
- У середньому респонденти працюють на своїй останній посаді близько 10 років

Опитування громадян

- Польовий етап збору даних тривав у червні та жовтні 2023 року
- Всього було опитано 364 людини
- Вибірка представлена насамперед найманими працівниками (45% опитаних) та студентами (25%).
- Респонденти живуть насамперед у великих містах (67%), але також у містах середнього розміру (21%), містечках (6%) та селах або селищах (6%).
- Гендерний розподіл: 58% – жінки, 42% – чоловіки
- Середній вік опитаних – 30 років

Де середній бізнес ховається в українській статистиці?

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.
Ukraine

**INSTITUTE
FOR ECONOMIC RESEARCH
AND POLICY CONSULTING**

8

Офіційна статистика неоднозначно відображає структуру українського бізнесу за розміром. Однак доступні дані підтверджують, що середній бізнес є одним зі стовпів української економіки.

Особливості визначення середнього бізнесу в українській статистиці

Відповідно до Господарського кодексу, «інші [які не підлягають під визначення мікро, малого та великого бізнесу - ІЕД] суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва»

Визначення середнього бізнесу не є до кінця врегульованим в українському законодавстві

Існує лише позірна схожість критеріїв визначення розміру бізнесу в Україні та Європейському Союзі

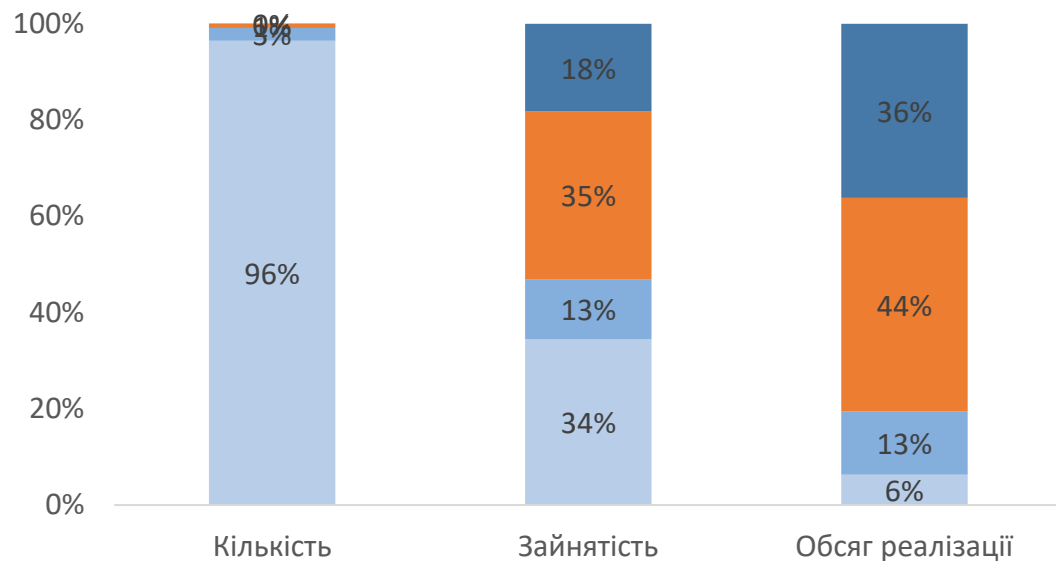
В ЄС критерії розміру бізнесу застосовуються на основі консолідованої або агрегованої звітності підприємств. В Україні – ні

Відповідно до Господарського кодексу, статистичні дані про діяльність підприємств насамперед містять розподіл суб'єктів за розміром за двома критеріями, тоді як в ЄС для статистичних цілей рекомендується використовувати лише кількість працівників

В результаті методологічних особливостей, в Україні до категорії середніх підприємств потрапляють суб'єкти, які мають навіть більше 250 працівників, але не виконують критерій щодо розміру річного доходу

Показники діяльності середнього бізнесу в Україні за даними офіційної статистики

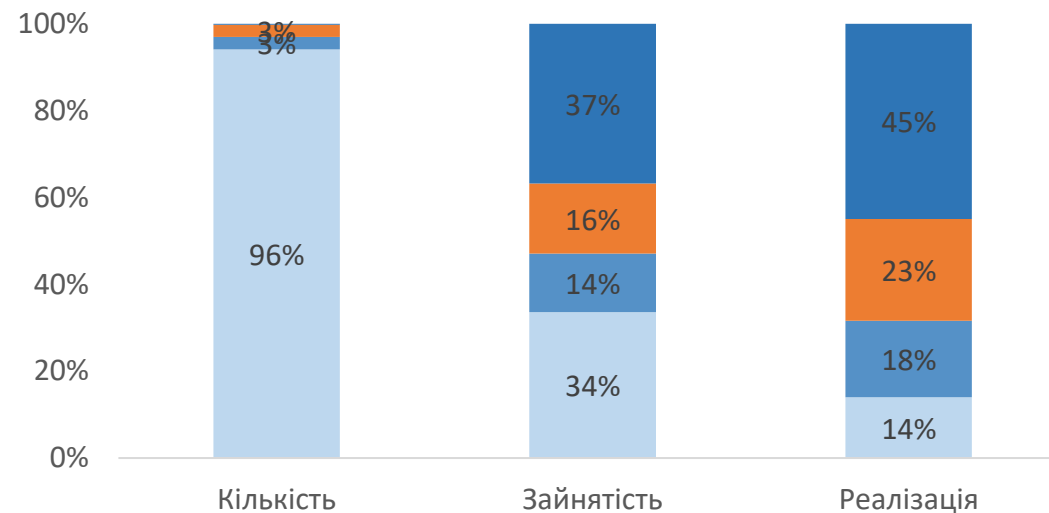
За двома критеріями розміру суб'єктів

Джерело: ДССУ

■ Мікро ■ Малі ■ Середні ■ Великі

За кількістю зайнятих

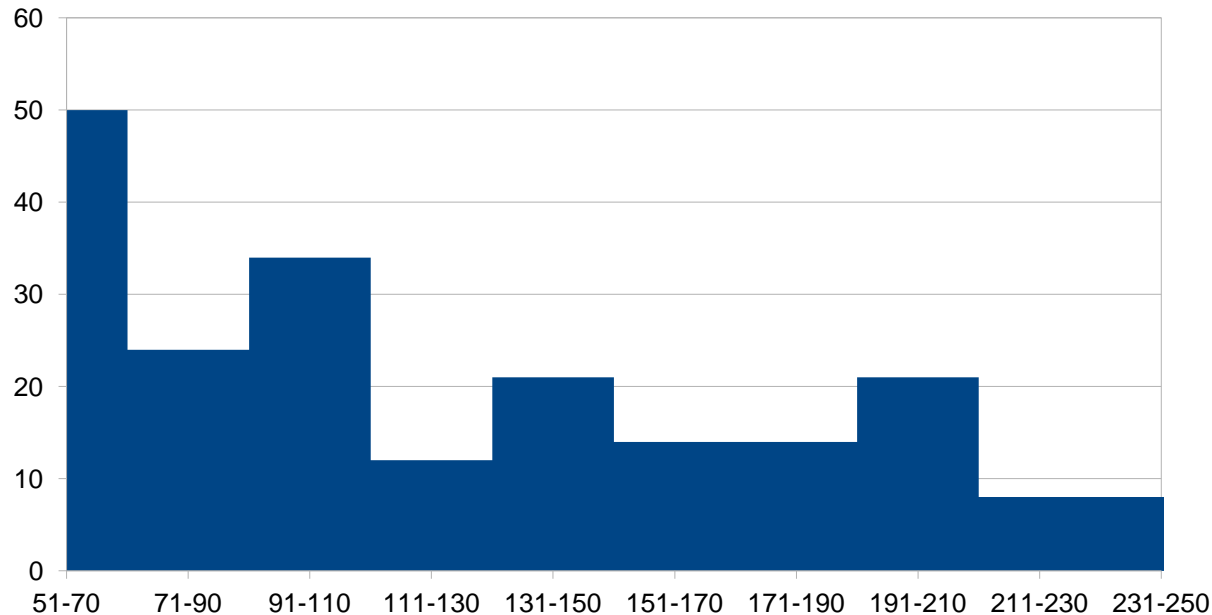
Джерело: ДССУ

■ До 9 осіб ■ 10 - 49 осіб ■ 50 - 249 осіб ■ 250 і більше осіб

- Через методологічні особливості доступна офіційна статистика неоднозначно відображає структуру українського бізнесу за розміром
- Статистика діяльності суб'єктів господарювання за кількістю зайнятих демонструє, що роль середнього бізнесу може бути завищена в офіційній статистиці
- Однак, якщо довіряти офіційній статистиці, то середній бізнес забезпечує кожне п'яте робоче місце та третину доданої вартості

Який середній розмір середнього підприємства? (результати опитування)

Розподіл кількості підприємств за кількістю працівників, середня

Джерело: Опитування середніх підприємств, 2023

- Середня кількість працівників серед 206 опитаних підприємств становить 124 особи
- Медіана кількості працівників становить 109 осіб
- Підприємства від 51 до 100 працівників становлять 46% усіх опитаних, тоді як з кількістю від 201 до 250 – лише 10%
- Подібна ситуація дещо відрізняється від розрахунків на основі даних Держстату України. У 2022 році на кожне середнє підприємство переробної промисловості 193 зайнятих
- Якщо проаналізувати офіційну статистику, яка групує показники лише за кількістю зайнятих працівників, то середня кількість зайнятих становить 107 осіб
- Подібні спостереження підтверджують проблеми офіційної статистики, яка не дає змоги однозначно аналізувати роль середнього бізнесу

Критерії визначення розміру бізнесу: думки стейкхолдерів

Особливості збору даних ставлять під сумнів реалістичність отриманої статистики. Українська статистика не може відстежити бізнес, який подрібнився для мінімізації сплати податків

Пропонують додаткові критерії:

- Географічна концентрація бізнесу
- Наявність основних засобів
- Спеціальні галузеві критерії (наприклад, площа земельного фонду для аграрних підприємств) та виробничі потужності для харчових
- Наявність розвиненої системи менеджменту підприємством

Джерела виникнення середніх підприємств в українській економіці

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.
Ukraine

**INSTITUTE
FOR ECONOMIC RESEARCH
AND POLICY CONSULTING**

14

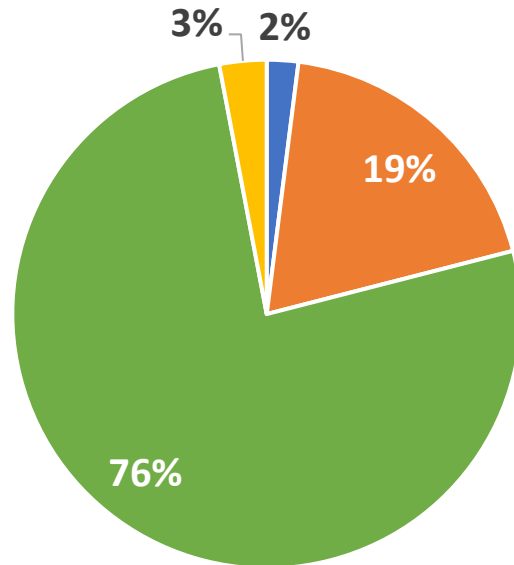
За два десятиліття в Україні зріс новий приватний бізнес-сектор, незважаючи на економічні кризи та не завжди сприятливий діловий клімат. Переважна більшість (76%) середнього бізнесу становлять приватні підприємства, які ніколи не були державними. Дві третини середніх підприємств виникли в результаті зростання від малого бізнесу.

[Джерело: CC BY-NC](#)

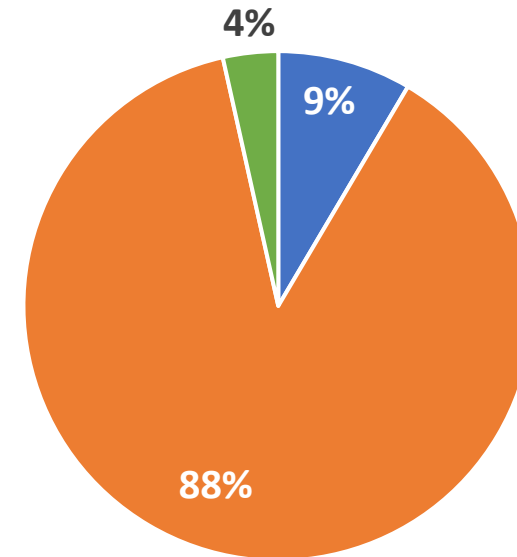
Розподіл опитаних підприємств за формою власності, %

2023

■ Державні ■ Приватизовані ■ Приватні (De novo) ■ Не знаю

2003 рік

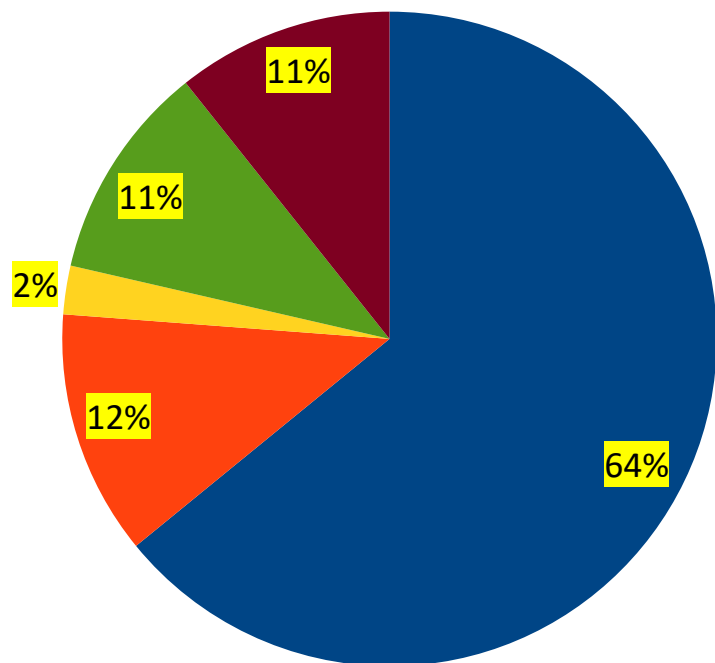

■ Державні ■ Приватизовані ■ Приватні (De novo)

- **За два десятиліття виріс новий приватний бізнес-сектор, незважаючи на економічні кризи та не завжди сприятливий діловий клімат. У 2023 році 76% середніх підприємств були новостворені приватні, тоді як у 2003 році більшість були приватизованими державними (88%)**

Джерела виникнення середніх підприємств (2023)

Підприємства за шляхами досягнення середнього розміру, % опитаних

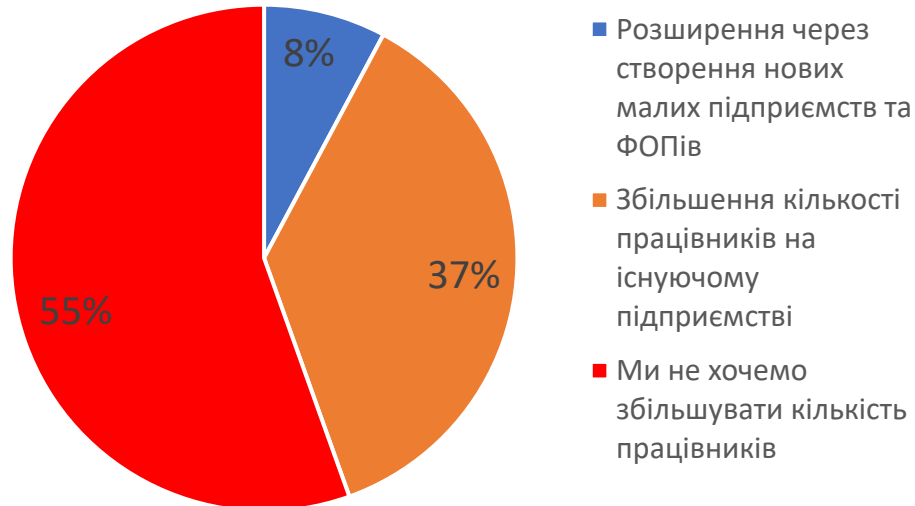
- Ми зростали від малого підприємства
- Ми велике підприємство, у якого зменшилася кількість працівників (було більше 250, тепер менше 250)
- Ми виникли на основі подрібненого на декілька підприємств великого підприємства
- Інше
- Важко сказати / Не знаю

Дві третини опитаних підприємств повідомляють, що досягли свого розміру шляхом зростання від малого підприємства. Це підтверджує органічне зростання середнього бізнесу в останні десятиліття

Джерело: Опитування середніх підприємств, 2023

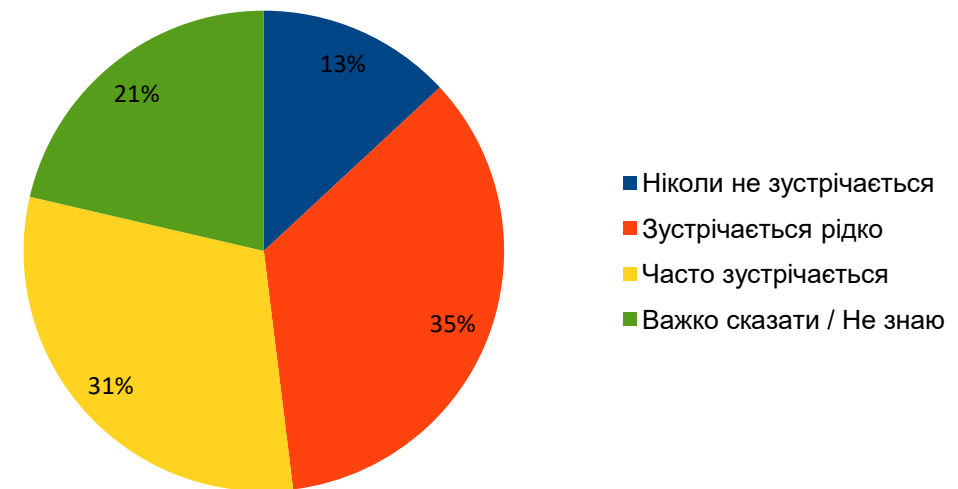
Використання схеми «дроблення» як перешкода зростанню

Шляхи розширення малого бізнесу, % опитаних

Джерело: Нове щомісячне опитування підприємств, 2023

Розповсюдження «схеми дроблення», % опитаних

Джерело: Опитування середніх підприємств, 2023

- У 2023 році, як мінімум більше половини малого бізнесу не планувало розширення до розміру середніх
- У 2023 8% опитаних вказали, що створювали б нові малі підприємства та ФОП-и, що підтверджує певний рівень поширення схеми «дроблення». Однак у 2003 році цей показник був майже втричі вищим (22%).
- Близько двох третин бізнесу досі повідомляє про поширеність подібних схем дроблення для мінімізації податкового навантаження. У 2003 році про використання таких схем вказали майже 58% опитаних

Що стримує малий бізнес від зростання до середнього?

Перешкоди для зростання малих підприємств до підприємств середнього розміру в 2003 та 2023, % опитаних

Топ-5 головних перешкод для зростання малих підприємств 2023 та 2003 років залишився майже незмінним, але ранжування перешкод змінилося

Привертає увагу, що складне адміністрування на загальній системі оподаткування та вимоги до бухгалтерської звітності були та є перешкодою для зростання малого бізнесу до середнього

У 2023 році головною перешкодою є низький попит на продукцію / брак замовлень (можливо під впливом війни), тоді як в 2003 році скаржилися на відсутність ресурсів для інвестицій та капіталовкладень

- Деякі перешкоди суттєво актуалізувалися за останні 20 років
- Зокрема сьогодні, в результаті розвитку приватного сектору та інтернаціоналізації бізнесу, підприємствам частіше бракує інформації про ринки (вага зросла в 4 рази)
- Вдвічі зросла важливість питання дотримання прав власності

Стан та майбутнє середнього бізнесу в Україні

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.
Ukraine

**INSTITUTE
FOR ECONOMIC RESEARCH
AND POLICY CONSULTING**

20

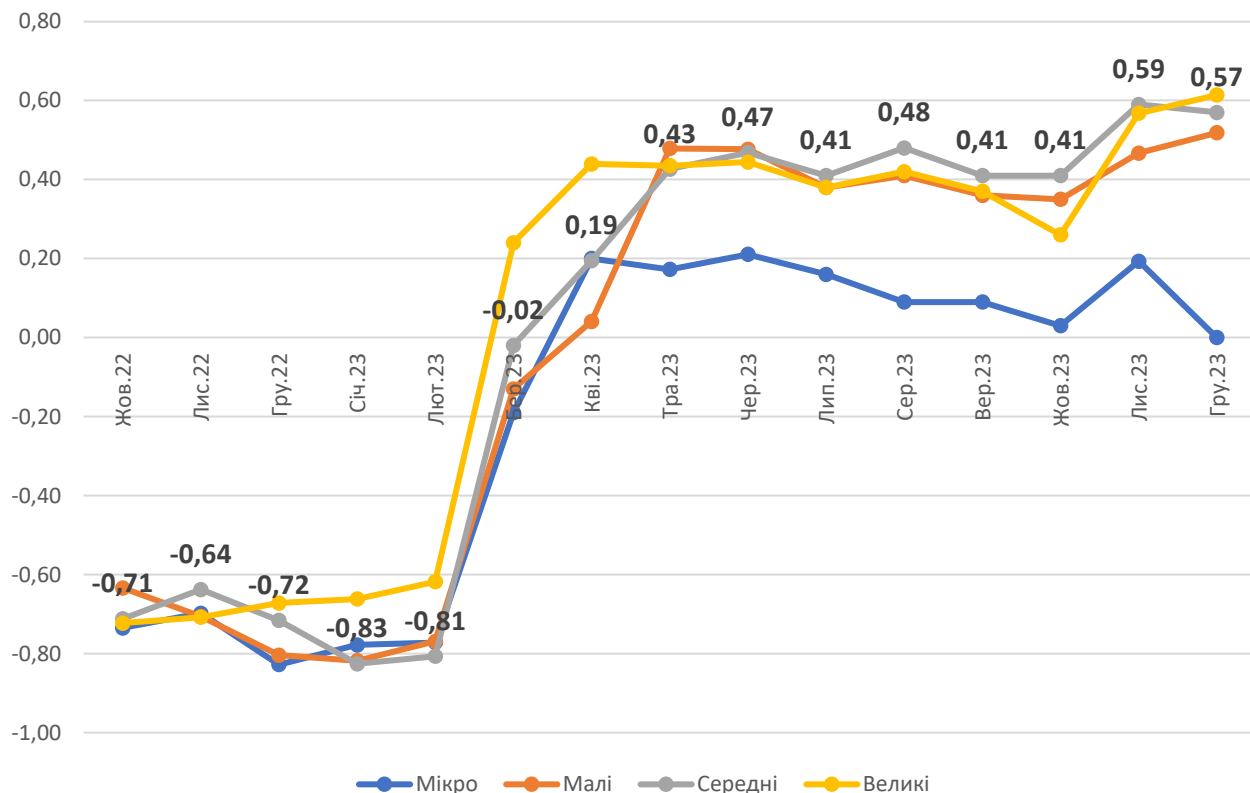

Під час повномасштабного вторгнення середній бізнес показав вищий рівень стійкості порівняно з суб'єктами інших розмірів. Середній бізнес (зокрема виробничий) може бути драйвером відновлення.

Стан середнього бізнесу під час війни

Індекс Відновлення Ділової Активності (за розміром підприємств)

Джерело: Нове щомісячне опитування підприємств, 2023

Середні підприємства мають кращі темпи економічного відновлення порівняно до підприємств інших розмірів

- У липні – листопаді 2023 року середні підприємства мали **найвище значення Індексу відновлення ділової активності** (за даними Нового щомісячного опитування підприємств)
- **Середній бізнес** разом з великим демонструє **кращі темпи зростання виробничих показників** – обсягів виробництва, продажів, нових замовлень, експорту
- **Середній бізнес** переважно має **найвищий рівень оптимізму** щодо очікуваних змін виробничих показників
- Однак середній бізнес є менш оптимістичними ніж великий бізнес щодо можливості розширення виробництва протягом наступних 2 років (відповідний індекс середніх 0,08 проти 0,35 у великих)
- **Середній бізнес випереджає великий за рівнем завантаження виробничих потужностей**: на майже повну та повну потужність порівняно з довоєнним періодом працювало 70% середніх підприємств, але 63% великих (грудень 2023)

Місце середнього бізнесу в економіці України (на думку стейкхолдерів)

Середні підприємства – це переважно новий бізнес, створений вже за роки незалежності України, що може свідчити про певну зрілість економіки

Середній бізнес є важливим місточком між бізнесами різного розміру

Середні підприємства переросли рівень невеликого сімейного бізнесу та є структурований бізнесом

Середній бізнес зараз показує себе найбільш життєздатним під час війни

Середній бізнес може бути драйвером відновлення

Чому середній бізнес не зростає до великого?

Відсутність потреби чи амбіцій зростати до великого розміру

- Середнє підприємство приносить хороший дохід власнику та може закрити більшість його життєвих потреб та потреб розвитку бізнесу

Небажання власників делегувати управлінські функції

- Власники не готові відмовлятися від прямого керуванням бізнес-процесами

Можлива додаткова увага податкової та контролюючих органів

- Може бути більша увага податкових та контролюючих органів через зростання масштабів діяльності

Конкуренція

- Потрібно змагатися великими корпораціями та глобальними гравцями

Брак фінансування та інвестицій

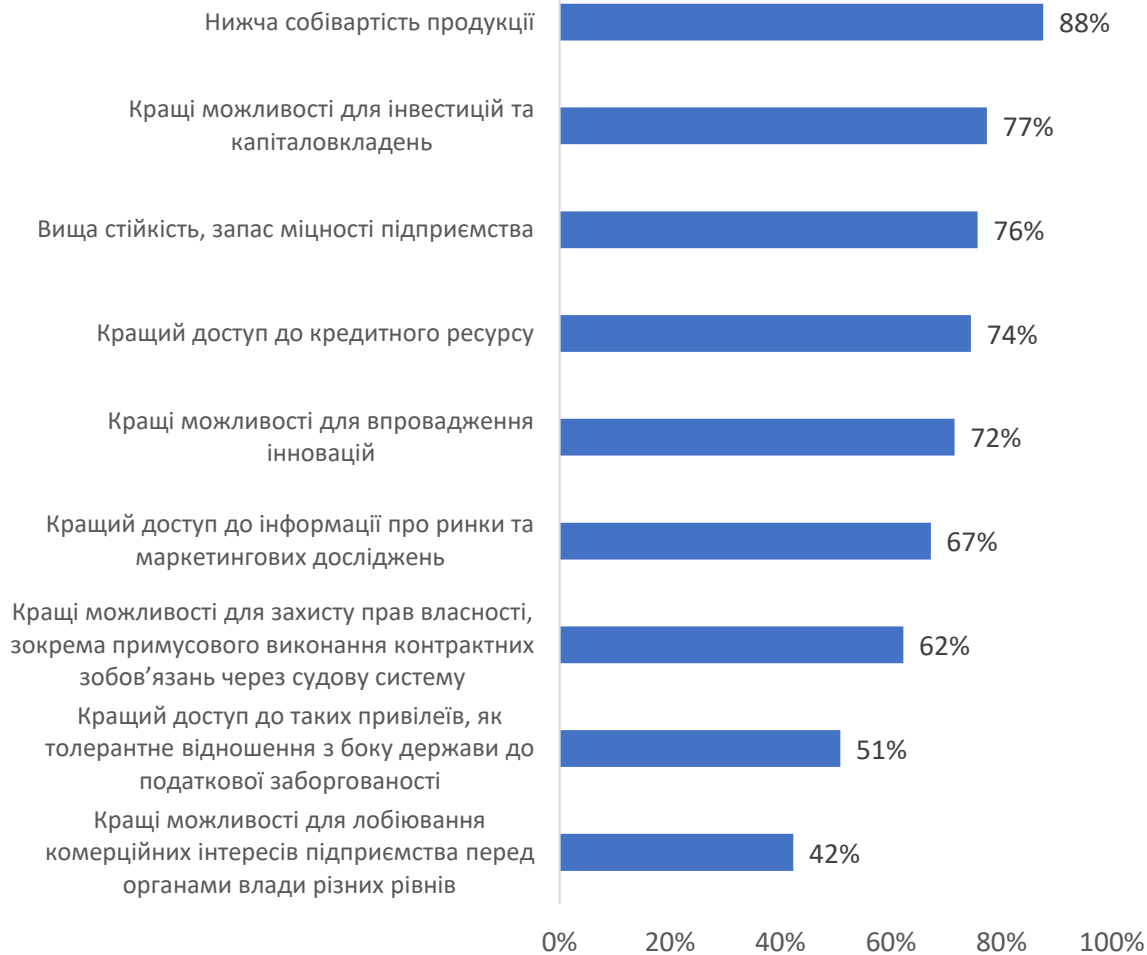
- Середній бізнес має гірші можливості для залучення банківського фінансування (зокрема буває замало застави, особливо після руйнувань)

Брак робочої сили

- Питання робочої сили менш серйозне для малого бізнесу, але з ним найбільше зіштовхнувся саме середній бізнес

Переваги середнього бізнесу

% опитаних, які вибрали «Незначна перевага та «Значна перевага»

Джерело: Опитування середніх підприємств, 2023

Середнім підприємствам було запропоновано оцінити головні переваги бізнесу їхнього розміру порівняно з малими (менше 50 працівників).

Для цього респонденти могли вибрати оцінку за трибальною шкалою: 1 – «Не є перевагою», 2 – «Незначна перевага», а 3 – «Значна перевага».

- **У 2023 році нижча собівартість продукції, кращі можливості для інвестицій та капіталовкладень, вища стійкість та запас міцності – топ-3 переваги середніх підприємств порівняно з малими**
- **Найменш важливою перевагою у 2023 році була можливість захисту своїх прав перед органами влади (визначили як перевагу менше половини опитаних).**
- **Для порівняння, у 2003 році найбільш важливими перевагами керівники середніх підприємств вказали нижчу собівартість та кращий доступ до кредитного ресурсу**

Уявлення про підприємництво та середній бізнес в Україні

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.
Ukraine

**INSTITUTE
FOR ECONOMIC RESEARCH
AND POLICY CONSULTING**

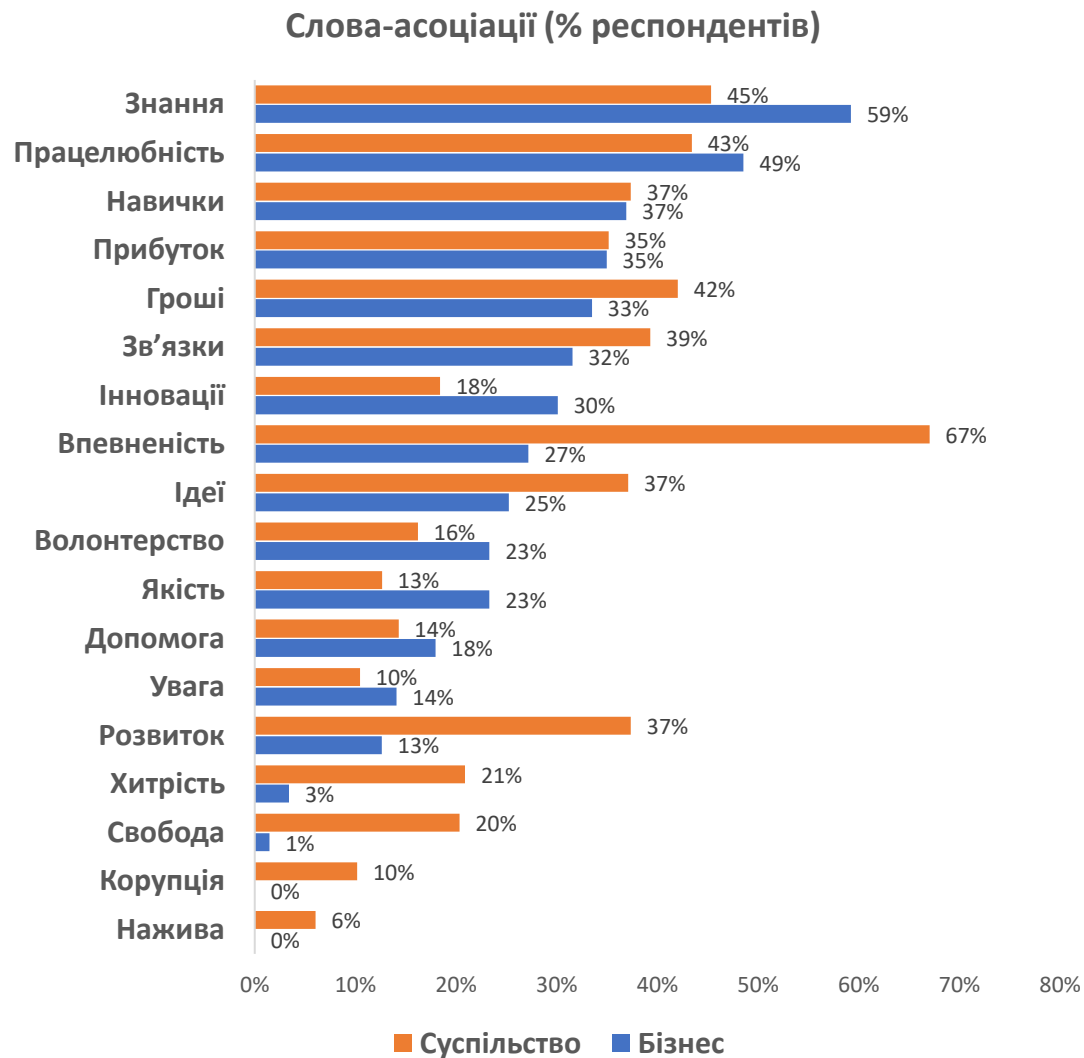
26

За результатами опитувань середнього бізнесу та громадськості переважають позитивні характеристики людей, які займаються підприємництвом. Більше половини опитаних вважають, що підприємець — це активний громадянин, рушій розвитку країни.

Образ підприємництва: сприйняття очима суспільства та бізнесу

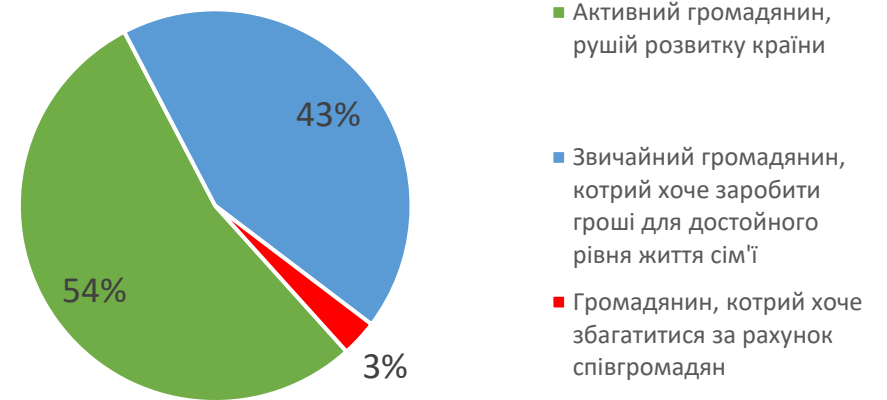
Серед респондентів обох опитувань (середнього бізнесу та громадськості) переважають позитивні характеристики людей, які займаються підприємництвом

- Представники бізнесу переважно характеризують підприємців як працелюбних людей з важливими знаннями і навичками, котрі отримують прибуток
- Суспільство в цілому бачить підприємців насамперед як впевнених в собі особистостей
- Менш актуальними в образі підприємця є слова, які стосуються ідей та соціальної відповідальності бізнесу
- Слово «свобода» асоціюється з підприємцями лише для 1% опитаних серед представників бізнесу, але для 20% представників суспільства
- Жоден представник бізнесу не вибрав варіанти «корупція» та «нажива». Однак частина суспільства має такі негативні асоціації з підприємництвом: 6% обрали «наживу», а 10% – «корупцію»
- Негативні асоціації більше поширені серед тих представників суспільства, які не готові відкривати бізнес

Образ підприємництва: значення для країни

- **Більше половини** опитаних вважають, що **підприємець** — це **активний громадянин, рушій розвитку країни**
- **Значна частина** суспільства (43%) бачить **підприємців** як **звичайних громадян**, які хочуть заробити гроші для **достойного рівня життя своєї сім'ї**
- **Лише 3%** опитаних **негативно оцінюють** підприємців, вважаючи їх особами, котрі хочуть **збагатитися за рахунок співгромадян**
- **Дві третини** опитаних (66%) повністю **позитивно** ставляться **до ролі підприємництва** в Україні сьогодні
- **Лише 1%** опитаних **оцінюють** роль підприємництва **радше негативно**.
- **Відсутні оцінки «повністю негативно»**

Ким є підприємець сьогодні в Україні?, % опитаних

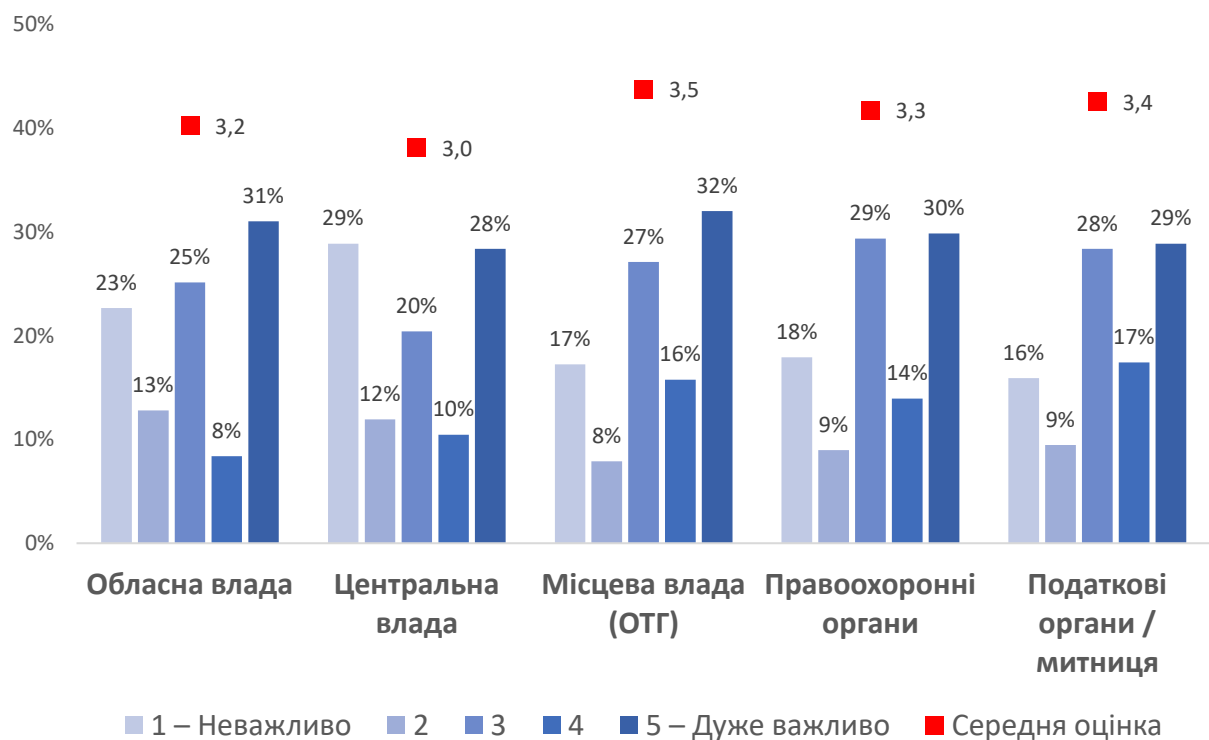
Джерело: Опитування суспільства, ІЕД, 2023

Як ви ставитеся до ролі підприємництва в розвитку України сьогодні? (% опитаних)

Джерело: Опитування суспільства, ІЕД, 2023

Неформальні стосунки середнього бізнесу з владою

Джерело: Опитування середніх підприємств, 2023

Середнім підприємствам було запропоновано оцінити важливість неформальних стосунків з різними органами влади (середня оцінка за шкалою від 1 – Не важливо до 5 – Дуже важливо)

- Результати свідчать, що **неформальні стосунки з чиновниками залишаються відносно важливими для суттєвої частини середнього бізнесу**. Середні оцінки важливості таких стосунків з різними органами влади знаходяться в діапазоні від 3,0 до 3,5 бала.
- **Найбільш важливими є зв'язки бізнесу з місцевою владою** (об'єднаними територіальними громадами) – середня оцінка важливості становить 3,5 бала
- Також **вищий рівень важливості стосунків з податковими органами / митницею – 3,4 бала**
- На рівні середніх підприємств **найменш важливими є зв'язки з центральною владою**

Середній бізнес та сплата податків

Чи погоджуються респонденти з твердженнями щодо сплати податків та державних видатків (% опитаних)

Джерело: Опитування середніх підприємств, 2023

- Середнім підприємствам було запропоновано оцінити рівень сплати податків сьогодні та у 2019 році (останній рік «мирний» та «доковідний» рік)
- Нові виклики пандемії COVID-19 та повномасштабна війна незначною мірою зменшили рівень сплати податків серед середнього бізнесу. Зокрема, на думку опитаних, середній бізнес ухилився від сплати 22% податкових зобов'язань у 2023 році та 17% у 2019 році.
- Водночас оподаткування сприймається середнім бізнесом як важливий обов'язок — 98% респондентів погоджуються, що кожен має сплачувати податки
- Для значної частини бізнесу сплата податків є одним з елементів «відповідальності перед суспільством». Лише 37% опитаних погоджуються, що підприємці, які допомагають армії, повинні платити менше податків

Середній бізнес та середній клас в Україні

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.
Ukraine

**INSTITUTE
FOR ECONOMIC RESEARCH
AND POLICY CONSULTING**

32

Середній бізнес може бути одним з джерел формування середнього класу, якого сьогодні бракує в Україні. Частина середнього бізнесу є носієм ліберальних цінностей та може бути рушієм змін в країні.

Що таке середній клас в Україні?

В рамках дослідження респондентам було запропоновано оцінити роль середнього бізнесу в формуванні середнього класу. Для цього зацікавлені сторони спочатку могли окреслити власні уявлення про відповідну групу людей в українському контексті.

Поняття середнього класу для більшості респондентів насамперед прив'язано до розміру доходу окремої особи або домогосподарства. В середньому озвучені фінансові критерії становлять від 2 до 5 тисяч доларів США на місяць.

Низка представників зацікавлених сторін підкреслює, що фінансового критерію недостатньо, щоб повноцінно виокремити середній клас. На їхню думку, середній клас – це не про гроші, а про роль у суспільстві.

На думку багатьох респондентів, в Україні є небагато представників середнього класу, або ж середнього класу взагалі майже немає.

Більшість респондентів погодилися, що середній бізнес може бути одним з джерел формування середнього класу в сучасній Україні.

Чи є середній бізнес носієм ліберальних цінностей?

Ліберальні?

МСП більше схильні до свободи та розвитку

Молодим компаніям притаманні ліберальні цінності

Новаторські та self made середні підприємства більш ліберальні

Середній бізнес більше виходить за рамки матеріального ніж малий

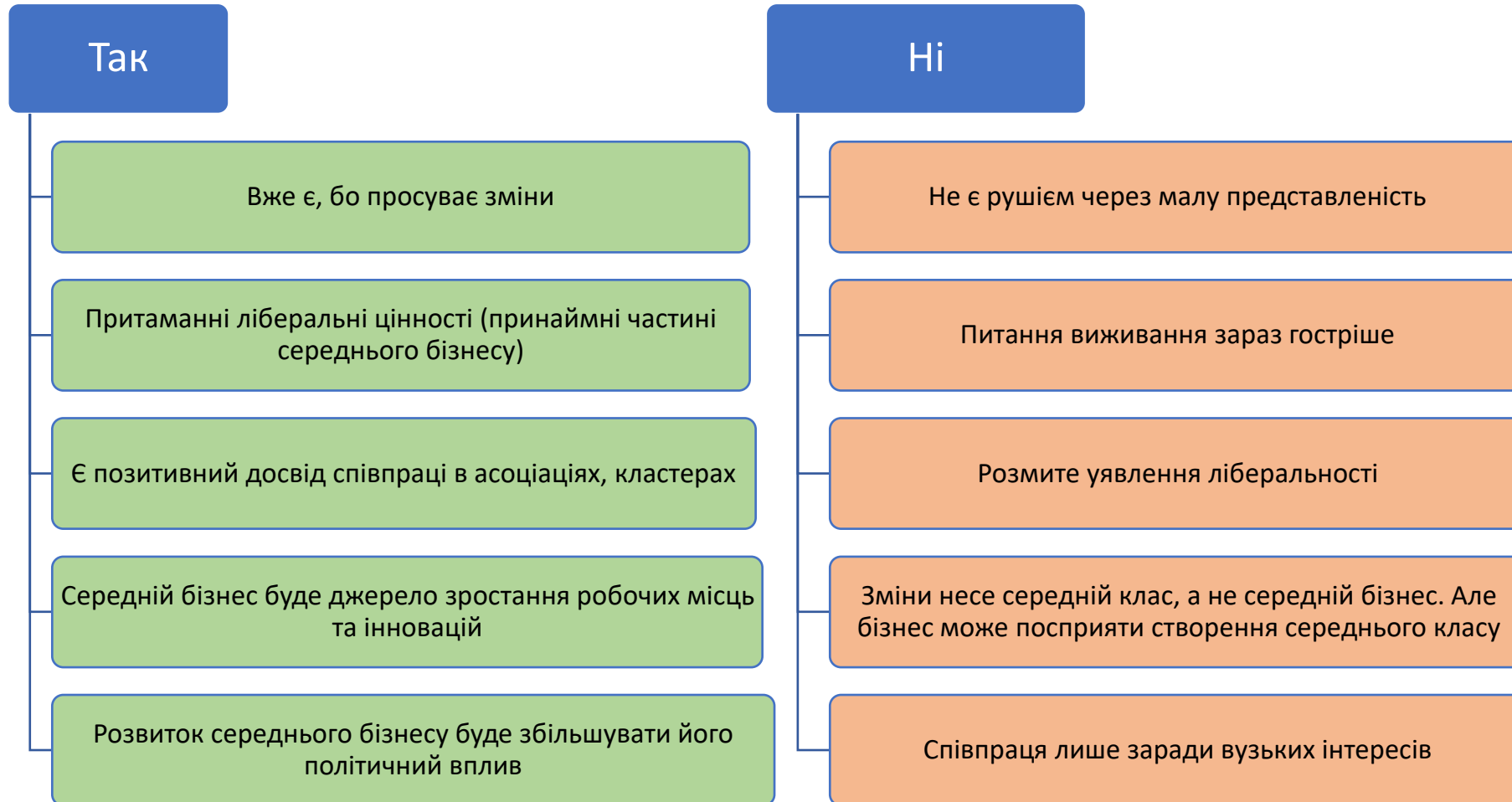
Консервативні?

Ліберальність поглядів лише ситуативна

Менеджери старих підприємств з минулої епохи консервативні

Розмите уявлення ліберальності

Чи може середній бізнес стати рушієм змін?

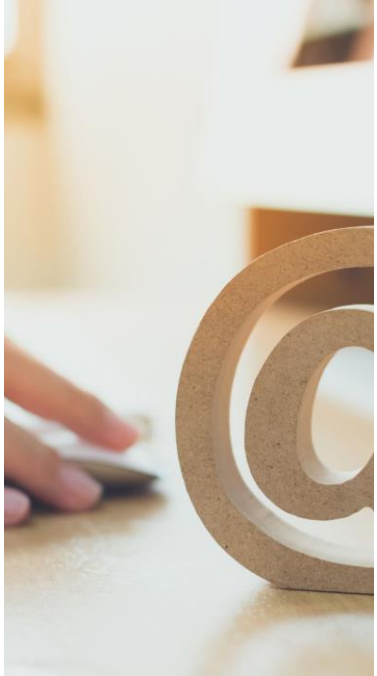
Рекомендації

Уточнити та унормувати визначення середнього бізнесу в різних законодавчих актах України

Врахувати потенціал та потреби виробничого середнього бізнесу при плануванні відновлення та модернізації України. Реалізація потенціалу зростання малого бізнесу до середнього важлива для розвитку української оборонної промисловості

Врахувати стан та потреби середнього бізнесу в рамках Стратегії відновлення МСП до 2027

Наші контакти

website: www.ier.com.ua

e-mail: anhel@ier.kyiv.ua
kuziakiv@ier.kyiv.ua

Facebook: <https://www.facebook.com/IER.Kyiv/>

Twitter (in English only): https://twitter.com/IER_Kyiv